

MONARHIA HABSBURGICĂ

(1848-1918)

Volumul II
Popoarele Imperiului

Ediție în limba română coordonată și îngrijită de Rudolf Gräf

Traducere de Loránd Mádly,
Raluca Nelepcu, Nicolae Teșculă și Ioana Florea

ACADEMIA ROMÂNĂ
Centrul de Studii Transilvane
POLIROM
2021

Cuprins

<i>Notă asupra ediției (Rudolf Gräf)</i>	9
<i>Evreii (Wolfdieter Bihl)</i>	13
<i>Germanii din Ungaria (Friedrich Gottas)</i>	77
<i>Maghiarii (László Katus)</i>	141
<i>Românii (Keith Hitchins)</i>	209
<i>Rutenii (Wolfdieter Bihl)</i>	245
<i>Sârbii (Dimitrije Djordjević)</i>	273
<i>Slovacii (L'udovít Holotik)</i>	307
<i>Grupuri etnice și religioase fărâmițate din provinciile habsburgice (Wolfdieter Bihl)</i>	329
<i>Referințe bibliografice</i>	355
<i>Contributori</i>	397

Majoritatea fostei nobilimi proprietare – care se considera în continuare adevărata reprezentantă a națiunii maghiare, păstrătoare a naționalității maghiare – nu a putut și nu a vrut să se adapteze la cerințele concurenței capitaliste, s-a îndatorat, a sărăcit și și-a pierdut, parțial sau total, proprietățile. Dispariția proprietarilor mijlocii, decăderea materială a fostei nobilimi mijlocii – sau *gentry*, cum a fost numită de la începutul anilor 1870 –, declinul ei cultural și moral reprezintă unul dintre cele mai discutate episoade ale istoriei sociale maghiare ale secolului al XIX-lea.

Nobilimea *gentry*, aflată în curs de sărăcire și de pierdere a proprietății, a ocupat rapid, în ultimul sfert al secolului al XIX-lea, pozițiile la nivel statal și de comitate, care se înmulțeau rapid, ceea ce i-a permis să-și păstreze astfel stilul de viață superior și poziția socială conducătoare. În jurul acestei *gentry* declasate s-a format clasa de mijloc maghiară „istorică”, ce a constat în mare parte din funcționari și angajați publici. În societatea maghiară nu s-a dezvoltat o clasă de mijloc burgheză cuprinzătoare, independentă și cu o conștiință de sine. Coloana vertebrală a clasei de mijloc nu au format-o burghezia în ascensiune și intelectualitatea burgheză, ci o pătură feudală aflată în decădere. Clasa de mijloc „istorică” cuprindea deja, la cumpăna dintre secole, elemente, pe de o parte, maghiare, pe de altă parte, asimilate parțial, de proveniență mic-burgheză și țărănească; astfel, caracterul ei nu s-a schimbat, căci în privința modului de viață, de gândire și în conduita sociopolitică, acestea s-au adaptat cu totul statutului de *gentry*¹.

Noile pături și clase ale societății burgheze maghiare nu s-au format însă din clasele tradiționale ale societății de stări, căci cea mai mare parte a burgheziei și o parte însemnată a intelectualității burgheze și a muncitorimii industriale veneau „din afară”: ele erau compuse din evrei, germani, cehi și alți imigranți, respectiv din germani și slavi băștinași asimilați. Pătura întreprinzătorilor capitaliști, a burgheziei mari și mijlocii era formată în mare parte din evrei. Circulația și exportul produselor agrare ungurești au fost derulate de comercianți evrei care, începând cu mijlocul secolului al XIX-lea, și-au plasat capitalul cu precădere în societăți de căi ferate și de industrie, precum și în înființarea băncilor. Până la sfârșitul secolului al XIX-lea, din rândurile lor s-a format burghezia financiară maghiară. Această categorie relativ mică a ținut în mâinile sale poziții-cheie în societatea capitalistă care se dezvolta tumultuos, însă influența sa socială era disproporționat mai mică

1. Victor Concha, *La Gentry, sa genèse et son rôle en Hongrie* (Budapesta, 1913); Dezső Buday, „Magyarország honoratior osztályai”, *Budapesti Szemle* 165 (1916), pp. 228-249; Gyula Farkas, *Az asszimiláció kora a magyar irodalomban 1867-1914* (Budapesta, 1938); Péter Hanák, „A magyar középosztály fejlődésének problémájához”, *Valóság* (1962-1963), pp. 23-39.

decât puterea sa economică. Membrii acestei categorii au fost obligați să cedeze pozițiile de conducere deținute marilor proprietari funciari, pe care au încercat să-i imite și în aparențele afișate ale modului de viață. Înainte de 1918, 346 de mari familii burgheze evreiești au obținut titlul nobiliar și 28 titlul de baron, majoritatea cumpărând și proprietăți funciare¹. Înainte de Primul Război Mondial, o cincime dintre marii proprietari de pământ erau evrei. De asemenea, pătura mijlocie și intelectualitatea burgheză, înțeleasă în sensul european modern, s-au format într-o măsură considerabilă – dar nici pe departe exclusiv – din evrei. Aceste pături de mijloc erau în secolul XX – în special în Budapesta și în câteva mari orașe – suficient de puternice și de conștiente de sine pentru a se emancipa de sub influența *gentry*-ului și a-și constitui un mod de viață burghez, o lume a ideilor și o ordine de valori proprii.

Rămășițele cele mai caracteristice ale structurii feudale și ale concepției societății de stări erau acele linii separatoare clare, rigide și greu de trecut, care, pe de o parte, delimitau în interiorul claselor superioare și mijlocii ale societății ungare grupele originar nobiliare, „istorice”, de grupele burgheze asimilate și care, pe de altă parte, izolau treptele superioare și mijlocii ale piramidei sociale – așa-numita societate a „domnilor” – de clasele inferioare – ale „poporului”. Această linie de demarcație pe orizontală între „domni” și „nedomni” se întâlnea la un nivel relativ ridicat. În clasa maghiară de mijloc a „domnilor” nu își găseau intrarea acele pături sociale care în societatea vest-europeană aparțineau întru totul clasei de mijloc: țărani bogăți, meșteșugarii independenți care lucrau cu mai multe ajutoare, ba chiar și învățătorii. Fiii țăranilor și ai micilor meșteșugari care urmau școala și își susțineau bacalaureatul intrau la începutul secolului XX, într-un număr considerabil, în clasa de mijloc funcționărească, dar în rândurile clasei dominante puteau să ajungă cel mult prin intermediul treptelor ierarhiei catolice².

Iobagii, țăranii liberi și nobilimea țărănească a lumii stărilor s-au contopit după 1848 în marea masă a țărănimii³. La împărțirea pășunilor și pădurilor

-
1. William O. McCagg, *Jewish Nobles and Geniuses in Modern Hungary* (East European Monographs 3, New York, 1972). Pentru burghezia maghiară, vezi Károly Vörös, „Budapest legnagyobb adófizetői 1873 (1903-1917): Adalékok Budapest társadalomtörténetéhez a dualizmus korában”, *Tanulmányok Budapest múltjából* 17 (1966), pp. 145-196; 18 (1971), pp. 249-308.
 2. Dintre cei cinci episcopi primați maghiari ai epocii, trei erau fii de mici meșteșugari provinciali, unul era fiul unui țăran slovac și unul era fiul unui profesor de școală rurală.
 3. Ferenc Erdei, *A magyar paraszttársadalom* (Budapesta, 1941); János Varga, *Typen und Probleme des bäuerlichen Grundbesitzes in Ungarn 1767-1849* (Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 56, Budapesta, 1965); István Szabó (coord.), *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848-1914*, 2 vol. (Budapesta, 1965).

folosite înainte în comun, majoritatea micilor țărani au ajuns în posesia câtorva iugăre. Prin aceasta s-a creat o pătură largă a țăranilor săraci cu proprietăți minuscule, care, prin rapida dezmembrare și fărâmițare a proprietății țărănești, s-a extins tot mai mult¹. Creșterea populației, care a accelerat în urma revoluției demografice, nu a putut fi compensată de expansiunea lentă și modestă a proprietății țărănești de pământ arabil obținut prin desecări, prin ararea pășunilor și prin parcelarea marilor proprietăți. Proprietatea țărănească nu reprezenta în 1914 nici măcar o jumătate din teritoriul țării; o treime dintre țărani erau semiproletari, deținând mai puțin de cinci iugăre de pământ. O diferențiere și o îmburghezire a țăranilor au avut loc într-o măsură mai mare în părțile vestice ale Transdanubiei, în mica pustă și în orașele agrare ale marii puste. Cu toate acestea, modul de gospodărire, forma de viață și nivelul conștiinței de sine ale majorității țărănimii maghiare purtau pecetea tradițiilor iobăgiei.

Una dintre caracteristicile structurii societății ungare era numărul foarte mare al proletariatului agrar², care în 1910 a ajuns aproape de 3.000.000; dacă adăugăm și semiproletariatul, ajungem la 4.000.000. Compoziția sa era de asemenea semnificativă. În Cisleithania două treimi din proletariatul agrar erau reprezentate de muncitorii permanenți de pe proprietățile nobiliare (personal de serviciu, lucrători), în Ungaria majoritatea era formată din lucrători sezonieri și zilieri. În deceniile de după 1848, în perioada marilor lucrări la căile ferate și a lucrărilor hidrotehnice și în conjunctura favorabilă cultivării cerealelor, majoritatea proletariatului agrar găsea de lucru din belșug și avea, proporțional, salarii relativ mari. În jurul anului 1890, marile lucrări de reamenajare a teritoriului au încetat treptat, iar răspândirea mașinilor de treierat și a plugurilor cu cârlig au redus posibilitățile de a găsi muncă plătită în agricultură. Sărăcirea maselor de lucrători agricoli și starea lor critică spre începutul secolului XX au determinat apariția unor mișcări socialist-agrare în marea pustă, iar lucrătorii

-
1. Vezi studiile scrise de Lajos Für, „Jobbágyföld-parasztföld”, și István Orosz, „A differenciálódás és kisajátítás”, ambele în Szabó (coord.), *A parasztság Magyarországon*, vol. I, pp. 33-153, respectiv vol. II, pp. 9-145; Tibor Kolossa, „Statistische Untersuchung der sozialen Struktur der Agrarbevölkerung in den Ländern der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (um 1900)”, în *Die Agrarfrage in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1900-1918* (București, 1965), pp. 79-172.
 2. Lajos Ecseri, *Az alföldi munkáskérdés és a mezőgazdasági válság* (Budapesta, 1898); Joseph Mailáth, *Studien über die Landarbeiterfrage in Ungarn* (Viena-Leipzig, 1905); Tibor Kolossa, „Beiträge zur Verteilung und Zusammensetzung des Agrarproletariats in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1900)”, în Vilmos Sándor și Péter Hanák (coord.), *Studien zur Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie* (Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 51, Budapesta, 1961), pp. 239-265; Zoltán Sárközi, „A summások”, și Imre Katona, „Átmeneti bér munkafornák”, în Szabó (coord.), *A parasztság Magyarországon*, vol. II, pp. 321-381, respectiv 381-432.

agricoli de aici au format contingentul principal al emigranților¹. În general, o parte considerabilă a lucrătorilor agricoli și a zilierilor din Ungaria acceptau munci sezoniere atât în agricultură, cât și în industrie, fluctuau între oraș și sat, între industrie și agricultură, fără a se desprinde definitiv de pământul arabil și a deveni proletari în adevăratul sens al cuvântului.

Clasa cu cea mai rapidă creștere numerică a fost cea a lucrătorilor industriali : numărul lor a crescut între 1857 și 1910 de la 182.000 la 955.000. În 1910, deja jumătate dintre lucrătorii industriali munceau în marea industrie. Componenta lucrătorilor industriali a fost, desigur, determinată de structura unică a industrializării Ungariei. Marea industrie ungară avea în general nevoie de relativ puțini muncitori specializați și foarte calificați, de relativ puțini mașiniști cu meseria deja învățată și de un număr foarte mare de muncitori sezonieri. Doar o mică parte a lucrătorilor industriali a provenit din rândurile angajaților epocii preindustriale, deoarece formele preindustriale ale industriei capitaliste din Ungaria (manufacturi, sistemul atelierelor) s-au constituit doar într-o măsură foarte mică și târziu. Marea parte a specialiștilor din Ungaria veneau din străinătate și s-au așezat aici (germani, cehi, moravi, italieni, francezi, elvețieni), muncitorii sezonieri provenind în schimb din rândurile proletariatului agrar autohton².

6. Trăsături fundamentale ale evoluției politice

Structura politică – componenta socială a legislativului și a puterii executive, a partidelor și a clasei politice conducătoare – s-a schimbat foarte puțin între 1848 și 1918, ea nereflectând transformările care au avut loc în structura societății. Deși nobilii au fost acceptați între „meterezele constituției”, iar Ungaria a devenit dintr-un stat feudal de stări un stat constituțional cu o monarhie parlamentară, legislativul și puterea executivă au rămas în continuare în mâinile aristocrației și ale nobilimii funciare, care se considerau singurele capabile să conducă națiunea.

În 1848, parlamentul a fost așezat pe bazele reprezentării populare, numărul alegătorilor s-a ridicat de la cei 130.000-140.000 de până atunci la 800.000, însă până la 1913 nu a avut loc niciun tip de extindere a dreptului de vot. De la dreptul de vot erau excluși cu totul proletariatul agricol și industrial, precum și majoritatea țăranimii sărace și a micii burghezii. Un cens de avere și de instrucție ridicat a exclus de la posibilitatea de exercitare a drepturilor politice

-
1. Ferenc Pölöskei și Kálmán Szakács (coord.), *Földmunkás és szegény-parasztmozgalmak Magyarországon 1848-1945*, vol. I (Budapesta, 1962).
 2. Gyula Rézler, *A magyar nagyipari munkásság kialakulása* (Budapesta, 1945); Miklós Lackó, *Ipari munkásságunk összetételének alakulása 1867-1949* (Budapesta, 1961).

trei pătrimi din populația adultă masculină, iar maghiarii nu aveau în această privință o situație mai bună decât celelalte naționalități, cu excepția Transilvaniei, unde, pe baza unui drept electoral diferit, maghiarii constituiau mai mult de jumătate din persoanele cu drept de vot.

Tabelul 22. Alegătorii în 1910, în funcție de limba maternă

	Alegători				Bărbați de peste 24 de ani (%)		Alegători bărbați (%)	
	‰		%		Ungaria	Transilvania	Ungaria	Transilvania
Maghiari	590,6	46,5	59,8	56,2	58,8	34,0	27,9	20,9
Germani	112,8	12,7	11,4	15,3	10,7	8,6	29,3	22,5
Slovaci	105,5	0,1	10,7	0,1	11,2	0,1	26,1	9,1
Români	90,1	23,3	9,1	28,2	10,5	55,7	23,9	6,4
Ruteni	30,2		3,1		2,4	0,1	35,1	1,7
Croați	11,5		1,2		1,3		25,3	
Sârbi	28,6		2,9		3,2		24,4	
Alții	17,4	0,1	1,8	0,2	1,9	1,5	25,3	1,3
Total	986,8	82,7	100	100	100	100	27,4	12,6

Sursa: *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai*, vol. XXIII (Budapesta, 1913), pp. 312-315, 542-545.

Și după reforma din 1886, aristocrații constituiau încă trei sferturi dintre membrii Camerei Superioare. În anii 1860 și 1870, 80% dintre membrii Camerei Reprezentanților erau aristocrați, iar în 1910 mai mult de jumătate dintre deputați erau aristocrați și mari proprietari funciari, la care se adăugau și funcționarii și membrii „intelectualității” de origine nobilă. La cumpăna dintre secole a crescut numărul deputaților burghezi – funcționari, avocați și alți intelectuali –, însă fără a depăși o treime din total. Dintre țărani, în parlamentul maghiar au ajuns înainte de 1918 numai câțiva, iar dintre muncitori niciunul nu a avut acces¹. Atât în partidul de guvernământ, cât și în partidele de opoziție, conducerea se afla în mâinile aristocrației și nobilimii; alături de acestea, burghezia juca un rol subordonat în Partidul Liberal, întocmai ca intelectualitatea nenobilă și mica burghezie în partidele care militau pentru independență². Majoritatea alegătorilor maghiari țărani sau mic-burghezi au sprijinit multă vreme partidele de opoziție³. O organizare politică independentă a țărănimii și

1. Lakatos, *A magyar politikai vezetőréteg*.

2. Pentru parlamentarismul maghiar, vezi Gyula Mérei, *A magyar polgári pártok programjai 1867-1918* (Budapesta, 1971); Adalbert Toth, *Parteien und Reichstagswahlen in Ungarn 1848-1892* (Südosteuropäische Arbeiten 70, München, 1973).

3. Miklós Ruzskai, „Az 1945 előtti magyar választások statisztikája”, *Történelmi Statisztikai Közlemények* 3 (1959), p. 37.

a micii burghezii, precum și a intelectualității burgheze a survenit pentru prima dată în anii 1890, respectiv la începutul secolului XX. De asemenea, în anii 1890 s-au format organizații politice de masă și partide ale muncitorimii industriale și ale proletariatului agrar. Dar aceste partide noi nu au reușit să câștige nici măcar o participare minimală la puterea politică.

În epoca dualismului, 44% dintre membrii guvernelor Ungariei au fost aristocrați și aproximativ o treime nobili proprietari de pământ. Dintre cei 15 prim-miniștri, nouă erau membri ai înaltei aristocrații, patru erau nobili mari proprietari de pământ și numai doi aveau o origine burgheză. Alexander (Sándor) Wekerle a fost primul politician maghiar cu origini burgheze care a ajuns în 1892 la cea mai înaltă funcție în stat. Aproximativ o treime, respectiv o jumătate dintre funcționarii ministeriali și trei sferturi dintre funcționarii comitatensi cu funcții de conducere s-au recrutat din rândurile nobilimii¹.

Stratul conducător nobiliar a fost autorul și purtătorul ideii politice dominante a naționalismului liberal². Formarea naționalismului maghiar modern a fost legată – pe de o parte, din cauza lipsei unui absolutism național și, pe de altă parte, a inexistenței unei burghezii puternice – de instituțiile stărilor păstrătoare ale tradițiilor statului ungar medieval având o longevitate fără precedent în Europa, precum și de nobilimea proprietară de pământ și de intelectualitatea nobiliară jucând rolul unui *tiers état*. Opoziția stărilor – care a apărut contra încercărilor de centralizare ale Habsburgilor nu doar privilegiile administrative învechite ale nobililor, ci și ceea ce a mai rămas din independența statală ungară –, a fost saturată la finele secolului al XVIII-lea cu ideologia naționalismului modern și a obținut succesiv, până în 1844, ca în fiecare domeniu al vieții publice maghiara să fie folosită în locul latinei³.

1. Lakatos, *A magyar politikai vezetőrétég*.

2. Asupra naționalismului liberal maghiar: Gyula Szekfű, *Három nemzedék* (Budapesta, 1920); Gyula Szekfű, *État et nation. A magyar nacionalizmus kialakulása és története* (Budapesta, 1964); Gyula Szekfű „A nacionalizmus történelmi gyökereiről”, anchetă a Academiei Maghiare de Științe, *Történelmi Szemle* 3 (1960), pp. 310-360; István Sötér, *Nemzet és haladás* (Budapesta, 1963); Jenő Szűcs, *Nemzet és történelem* (Budapesta, 1974); Robert A. Kann, *Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie. Geschichte und Ideengehalt der nationalen Bestrebungen vom Vormärz bis zur Auflösung des Reiches im Jahre 1918*, vol. I: *Das Reich und die Völker* (Veröffentlichungen der Arbeitsgemeinschaft Ost 4, Graz-Köln, 1964), pp. 109-146; Harold Steinacker, „Das Wesen des madjarischen Nationalismus”, *Austro-Hungarica. Ausgewählte Aufsätze und Vorträge zur Geschichte Ungarns und der österreichisch-ungarischen Monarchie* (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission 8, München, 1963), pp. 267-297; George Bárány, „Hungary: From Aristocratic to Proletarian Nationalism”, in Peter F. Sugar și Ivo J. Lederer (coord.), *Nationalism in Eastern Europe* (Seattle-Londra, 1969), pp. 259-286.

3. Szekfű, *État et nation*, pp. 9-105.